

९६
१२

अथ

१६
१२

ग्रन्थनामः-

“भगवद्गीता”

भद्रार्ज

कर्तृनामः-

व्यासः Vyasa

विषयः

इतिहासः (वेदान्त)
Itihas

Bhagavat Gita

२१४

२१९

॥९॥ अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितं ॥ पर्याप्तं
त्रिदशैतेषां बलं भीष्माभिरक्षितं ॥ १० ॥ अयनेषु च सर्वेषु
यथाभागमवस्थिताः ॥ भीष्ममेवाभिरक्षंतु भवन्तः स
र्वे एव हि ॥ ११ ॥ संजय उवाच ॥ तस्य संजनयन् हर्षं कु
रुवृद्धः पितामहः ॥ सिंहनादं विनद्योच्चैः शरैश्च दधौ प्रता
पवान् ॥ १२ ॥ ततः शरवाश्रयेणैव पणवानकगोमुरवाः ॥
सहसैवाभ्यहन्यन्त स शङ्खस्तुमुलो भवतु ॥ १३ ॥ ततः श्रे
तैर्हयैर्युक्ते महति स्यंदने स्थितौ ॥ माधवः पांडवश्चैव दि
व्यौ शरवौ प्रदध्मतुः ॥ १४ ॥ पांचजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं ध

९६

१२

तानः काशिराजश्च वीर्यवान् ॥ पुरुजिह्वंतिभोज
 श्च शैब्यश्च नरपुंगवः ॥ ५ ॥ युधामन्युश्च विंकांतउत्त
 मौजाश्च वीर्यवान् ॥ सोमद्रोद्रोपेदेयाश्च सर्वएवमहा
 रथाः ॥ ६ ॥ अस्माकंतु विशिष्येतान्निबोधद्विजोत्तम
 ॥ नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान् ब्रवीमि ते ॥ ७ ॥ भवा
 न्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिंजयः ॥ अश्वत्थामा वि
 कर्णश्च सोमदत्तिस्तथैव च ॥ ८ ॥ अन्ये च बहवः क्षत्रामद
 र्शेयैस्त जीविताः ॥ नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः

९६
१२

॥ अर्जुनोवाच ॥

पते ॥ सेनयो रूभयोर्मध्ये रथं स्थापय मे च्युत ॥ २१ ॥ यावेद
तान्निरीक्ष्य हं यो धुक्कामानवस्थितान् ॥ कैर्मया सह यो ध
व्यमस्मिन्नरणसमुद्यमे ॥ २२ ॥ यो ह्यस्य मोनानेव द्रष्टुं ह्येत
त्र समागताः ॥ धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुधेर्धुधेः प्रियचिकीर्षवः ॥
२३ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्त्वा द्रुपदे केशा गुडाकेशेन भार
त ॥ सेनयो रूभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमं ॥ २४ ॥ भीष्म
द्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षितां ॥ उवाच पार्थ पश्येता
नू समवेतान् कुरूनिति ॥ २५ ॥ तत्रापश्यं स्थितान् पार्थः पि
तृनथ पितामहान् ॥ आचार्यन्मातुलान् भ्रातृन्पुत्रान् पौत्रा

३

न्सखीस्तथा ॥ २६ ॥ श्वसुरान्सुहृदश्चैव सेनयो रूभयोर
पि ॥ तान्समीक्ष्य सकौंतेयः सर्वान् बंधून्वस्थितान् ॥ २७ ॥
रूपया परया विष्टा विषीदन्निदमब्रवीत् ॥ अर्जुन उवाच ॥
दृष्ट्वं मत्स्यजनं कृष्णयुयुत्सुं समुपस्थि
तं ॥ सीदंति मम गात्राणि मुखं च परिश्रुष्यति ॥ वपथुश्च
शरीरे मे रोमहर्षश्च जायेत ॥ २८ ॥ गां डीवैस्त्रिंशो हस्ता ह
क्वचैव परिदह्यते ॥ न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः
॥ ३० ॥ निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव ॥ न च श्रे
यानुपश्यामि हतस्वजनमाहेव ॥ ३१ ॥ न कांक्षे विजयं कृष्ण

नचराज्यं सुखानि च ॥ किं नो राज्येन गोविंद किं भोगैर्जी-
 वितेन वा ॥ ३२ ॥ येषामर्थे काक्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि
 च ॥ त इमे वरिष्ठता युद्धे प्राणांस्तु क्त्वा धनानि च ॥ ३३ ॥ आ-
 चार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ॥ मातुलाः श्वसुराः पौ-
 त्राः श्यालाः संबंधिनस्तथा ॥ ३४ ॥ एतान् हंतुं मिथ्या मिथ्य-
 त्वापि मधुसूदन ॥ अपित्रैल क्य राज्यस्य हेतोः किं नु मही-
 कृते ॥ ३५ ॥ निहृय धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याच्च नार्दन ॥
 पापमेवाश्रेयसं हन्तुं हतानां ततायिनः ॥ ३६ ॥ तस्मान्ना-
 हं विरयं हंतुं धार्तराष्ट्रान्संबांधवान् ॥ स्वजनं हि कथं हत्वा सुखि-

४

नं जयः ॥ पौत्रं दध्मौ महाशरं श्रीमकर्मविकोदरः ॥ १५ ॥
 अनंतविजयं राजा कुंतीपुत्रायुधिष्ठिरः ॥ नकुलः सहदेव
 श्वसुघोषमणिपुष्पको ॥ १६ ॥ कोश्यश्च परमेष्वासः शिरवंडी
 च महारथः ॥ धृष्टद्युम्ना विराटश्च सायकश्चापराजितः ॥ १७ ॥
 द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ॥ सौमद्रं महाबाहुः श-
 रानूदध्मः पृथक् पृथक् ॥ १८ ॥ सघोषो धार्तराष्ट्रानां हृदयानि
 व्यदारयत ॥ नभश्च पृथिवी चैव तु मुलौ व्यनुनादयन् ॥ १९ ॥ अ-
 थ व्यवस्थितान् दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान् कैपि ध्वजः ॥ प्रवृत्तशस्त्रसं-
 पाते धनुरुद्यम्य पांडवः ॥ २० ॥ हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह मही-

सि॥३०॥ स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि॥ ध
र्माधि युष्माद्धेयोन्यतश्च त्रियस्य न विद्यते॥३१॥ यद
द्य याचोपपन्नस्वर्गद्वारमपावृतं॥ सुरिवनः क्षत्रि
याः पार्थलभंते युधमीदृशं॥३२॥ अथ चेत्तुमिमं धर्मं
संग्रामं न करिष्यसि॥ ततः स्वधर्मकीर्तिं च हित्वा पा
पमवाप्स्यसि॥३३॥ अकीर्तिं चापि भूतानि कथयि

ष्यंति ते व्यगा॥ संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादति
रिच्यते॥३४॥ भयाद्रणादुपरतं मस्यंते त्वां महारथाः
॥ येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवं॥३५॥ अ
वाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यंति तवाहिताः॥ निंदंतस्त
व सामर्थ्यं ततो दुःस्वतरं नुकिं॥३६॥ हतो वा प्राप्स्यसि

स्वर्ग्यजितावाभोक्ष्यसेम ही ॥ तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय यु
 धाय कृतनिश्चयः ॥ ३७ ॥ सुखदुःखे समे कृत्वा लाभाला
 भौजयाजयौ ॥ ततो युधाय युज्यस्व नैनं पापमवाप्स्यसि
 ॥ ३८ ॥ एषा ते विहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे हि मां शृणु ॥ बुध्या यु
 क्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ॥ ३९ ॥ नेहा भिक्कमना शो
 र्तिप्रस्रवो यान विद्यते ॥ स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्राय ते म
 हतो भयात् ॥ ४० ॥ व्यवसायात्मिका बुद्धि

१०

र्गं वामन्यसे मृतं ॥ तथा पितृं महाबाहो नैनं शोचि तु मर्ह
 सि ॥ २६ ॥ ज्ञातस्य हि ध्रुवो मृगुध्रुवं जन्म मृतस्य च ॥ तस्मा
 दपरिहार्यं न त्वं शोचि तु मर्हसि ॥ २७ ॥ अव्यक्तादीनि भू
 तानि व्यक्तमध्यानि भारत ॥ अव्यक्तनिधुनान्येव तत्र का
 परिवेदना ॥ २८ ॥ आश्चर्यविप्रश्नयतिकश्चिदेन माश्चर्यव
 द्बुद्धिर्न तथैव चान्यः ॥ आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति श्रुत्वा
 प्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥ २९ ॥ देही नित्यमवध्यायं देहस
 र्वस्य भारत ॥ तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचि तु मर्ह

११

ती

निश्च

लहेतुर्मति संगोस्त्वकर्मणि ॥ ४७ ॥ योगस्यः कुरु कर्मणि संगं यत्का धनं ज
 य ॥ सिद्धा सिद्धो समो भूता समं योग उच्यते ॥ ४८ ॥ दूरेणासु वरं कर्म बुद्धि
 गाहनं जया ॥ बुद्धौ दाराणां मन्विद्यन्कृपणाः फलहेतवः ॥ ४९ ॥ बुद्धियुक्तो जहा
 ॥ हृत्तुभे सुकृत दुष्कृते ॥ तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलं ॥ ५० ॥ कर्म
 जं बुद्धियुक्ता हि फलं यत्कामनीषिणः ॥ जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्नामये ॥
 ॥ ५१ ॥ ब्रह्मते मोहकलिलं बुद्धिर्ह्यरिष्यति ॥ तदा गता सि निर्वेदं प्रोतं तस्य क
 तस्य च ॥ ५२ ॥ श्रुतिविप्रतिपन्नो ते यदा स्यात्स्यति निश्चला ॥ समाधावचला बु

द्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥ ५३ ॥ अर्जुन उवाच ॥ स्थितः प्रज्ञस्य का भाषा समा
 धिस्थस्य केशव ॥ स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत् प्रजत किं ॥ ५४ ॥ श्रीभगवा
 नुवाच ॥ प्रजहंति यदा कामान् सर्वान् पार्थ मनोगतान् ॥ आत्मन्येवात्मनो लुप्यं स्थि
 तप्रज्ञः स दैव्यते ॥ ५५ ॥ दुःखेषु धन्युद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ॥ वीतरागभ
 यक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ ५६ ॥ यः सर्वज्ञानमिह स्ततस्त्वाप्य शुभाशुभं ॥
 नाभिर्न दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५७ ॥ यदा संहरते वायुं कूर्मो गान्धि
 सर्वशः ॥ इन्द्रियाणिन्द्रियार्थभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५८ ॥ विषया विनिवर्त्त

ते निराहारस्य देहिनः ॥ रसवर्जसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ ६१ ॥ यत्ततो ह्य
 पिकौ ते यपुस्यस्य विपश्चितः ॥ इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥ ६२ ॥
 तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्पराः ॥ ततो हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रशाप
 तिष्ठिताः ॥ ६३ ॥ ध्यायतो विषयं नुंसः संगस्तेषूपजायते ॥ संगस्तसंजायते का
 मः कामाक्रोधो भिजायते ॥ ६४ ॥ क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ॥
 स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रज्ञास्यति ॥ ६५ ॥ रागद्वेषविषुक्तैस्तु विषया
 निर्दिश्ये श्वरम् ॥ आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥ ६६ ॥ प्रसादे सर्व

रे केह कुरु नन्दन ॥ बहुशास्त्राद्यनन्ताश्च बुद्धयो व्यवसायिनां ॥ ४१ ॥ यामि
 मां पुष्पितं च चंपवदं त्यद्विपश्चितः ॥ वेदवादरताः पार्थनान्यदस्तीति कुरु दिनः ॥ ४२ ॥
 कामात्मानः स्वर्गपराजन्मकर्मफलप्रदाः ॥ क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥ ४३ ॥
 ॥ भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसां ॥ व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधी
 यते ॥ ४४ ॥ त्रैगुण्यविषया वेदानि त्रैगुण्या भवार्जुना ॥ निर्द्वन्द्वानित्यसत्त्वस्थो निर्यो
 गक्षेम आत्मवान् ॥ ४५ ॥ यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके ॥ तावान्मूर्खेषु वेदे
 षु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥ ४६ ॥ कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ॥ मा कर्मफलं

सांख्ये गौण्यबालप्रवर्तितपंडिताः॥ एकमप्यस्थितः सम्यग्भूयो
 विदितेयः॥३॥ यत्सांख्ये प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते॥ एकं सांख्यं च यो
 गं च यः पश्यति स पश्यति॥४॥ सन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः॥
 योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न विरेणाधिगच्छति॥५॥ योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजि
 तात्मा जितेन्द्रियः सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते॥६॥ नैव किंचि
 त्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्वतः॥ पश्यन् शृण्वन् जिघ्रस्न श्रमन् गच्छन् स्वप
 नन् स्वप्नन्॥७॥ प्रलपन् विसृजन् गर्हन् कुर्वन् निमिषन् नपि॥ इन्द्रियाणां

२९
 सूत्रान्

द्वियार्थेषु वर्तते इति धारयन्॥८॥ ब्रह्मण्यध्यायः कर्तव्यः सांख्यसंगं यत्काकरोति
 यः॥ लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवोभसा॥९॥ कामैर्गमनसा बुद्ध्या केवलै
 रिन्द्रियैरपि॥ योगिनः कर्म कुर्वन्तिसंगं यत्कामसुद्वये॥१०॥ युक्तं कर्म फ
 लं यत्काशंति माप्नोति नैष्ठिकी॥ अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते॥
 ॥११॥ सर्वकर्मणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी॥ नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्व
 न्नकारयः॥१२॥ न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः॥ न कर्मफलसंयो
 गं स्वभावमुप्रवर्तते॥१३॥ नास्ते कस्य चित्पापं न चैव सुकृतं विभुः॥ अज्ञाने

नावृतं ज्ञानं तेन मुमुक्षुर्निजं जवः ॥१५॥ ज्ञानेनैकतुल्यं ज्ञानं येषां नाशितमात्म
नः ॥ तेषां सादृश्यवद्ज्ञानं प्रकाशयति तस्य ॥१६॥ तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्नि
ष्ठास्तत्परायणाः ॥ गच्छत्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्मुक्तकल्मषाः ॥१७॥ विद्याविन
यसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हसिनी ॥ शुनी चैव स्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥१८॥
इहैव तेर्जितः सर्वयोगोऽसम्पद्यते ॥ निर्विकल्पं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि
ते स्थिताः ॥१९॥ न प्रदुष्यन्त्ययं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियं ॥ स्थिरबुद्धिरसं
मूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥२०॥ बाह्यस्यार्थं स क्वास्माद्विदस्यात्मनियमु

ति धनं जया ॥४१॥ तस्मादज्ञानसंभूतं ह्येतत्स्थे ज्ञानात्मनः ॥ स्थित्वैतन्ने संश
ययोगात्प्राप्तिश्चेतिष्ठ भारत ॥४२॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्या
या योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मसंन्यासयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥
अर्जुन उवाच ॥ संन्यासं कर्मणाम् कुरुपुनर्योगं च संश्रमि ॥ यच्छ्रेय एतयोरेकं
तमे ब्रूहि सुनिश्चितं ॥१॥ श्रीभगवानुवाच ॥ संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रे
यसकरोतु न ॥ तयोस्तु कर्मसंन्यासकर्मयोगो विशिष्यते ॥२॥ ज्ञेयः स नित्य
संन्यासी ज्ञानद्वेषितकेशविनिर्द्वेषो हि महाबाहो सुखं बंधात्प्रमुच्यते ॥३॥

बोध्यंश्चक्षुश्चैवांतरे भ्रुवोः॥ प्राणायामौ समौ ब्रह्मनाभ्यंतरचारितौ॥ २१॥
 यत इन्द्रियमनो बुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः॥ विगतेषां भयकोधो यः सदा मुक्त
 एव सः॥ २८॥ भोक्ता रंयज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरः॥ सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञा
 त्वा मां शान्तिं मुच्यते॥ २९॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
 योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे संन्यासयोगो नाम पंचमोऽध्यायः॥ ५॥ ७॥
 श्रीभगवानुवाच॥ अनामिश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः॥ स संन्या
 सी च योगी च न निरग्निरनैवाक्रियः॥ १॥ यं संन्यासमिति प्राहुर्योगिनो विद्वि

योगादुत्पद्यते तस्यैव शमः कारणमुच्यते॥ ३॥

पांडव॥ न ह्यसंन्यस्तसं कल्पो योगी भवति कश्चन॥ २॥ आरुरुक्षोर्मुनिर्यो
 गं कर्म कारणमुच्यते॥ यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते॥ ३॥ सर्व
 संकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदेच्यते॥ उद्धरेदात्मनात्मानं तस्मान्नमवसाद
 येत्॥ ४॥ आत्मैव ज्ञात्मानो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः॥ बंधुरात्मा मनस्त
 स्येय नात्मैवात्मना जितः॥ ५॥ अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत्॥
 जितात्मानः प्रशान्तस्यैव मात्मा समाहितः॥ ६॥ शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा
 मानापमानयोः॥ ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः॥ ७॥ युक्त

इत्युच्यते योगीसमलोष्टाश्मकोचनः॥ सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थ
 द्वेषबंधुषु॥ ८॥ साधुघृणिचपापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते॥ योगीयुजित
 सततमात्मानं रहसिस्थितः॥ ९॥ एकाकीयतचित्तात्मा निराङ्गरिपरिग्र
 हः॥ शुचौ देशे प्राणिनां स्थिरमासनमसनः॥ १०॥ नात्युच्छिन्ननातिनी
 चंचलास्त्रिकुशोत्तराः॥ तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः॥ ११॥ उप
 विश्यासने युज्याद्योगमात्मविशुद्धये॥ समं कायशिरोग्रीवं धारयन्
 चलं स्थिरः॥ १२॥ संप्रेक्षणासिक्वाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकाय न॥ प्रसाता

खं॥ स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते॥ १३॥ ये हि संस्पर्शजाभोगा
 दुःखयोनय एव ते॥ आद्यंतवंत कौंतेय न तेषु रमते बुधः॥ १४॥ शक्नोतीहै
 वयः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात्॥ कामक्रोधोद्वेगं सयुक्तः स सुखी नि
 रः॥ १५॥ यो नः सुखेन त्रारामस्तथा तज्ज्योतिरेव यः॥ स योगी ब्रह्मनिर्वाणं
 ब्रह्मभूतोधिगच्छति॥ १६॥ लभते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः॥ वि
 न्नद्वेधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः॥ १७॥ कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यत
 चेतसां॥ अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनां॥ १८॥ स्पर्शान् कृत्वा बहि

दुष्प्रतिनोमूढः प्रपद्यते नराधमाः॥ माययापहतज्ञाना आसुरं भावमा-
 श्रिताः॥१५॥ चतुर्विधा भजंते मां जनाः सुप्रतिनोऽर्जुन॥ अतो जिज्ञासु-
 र्ग्राही ज्ञानी च भारतर्षभ॥१६॥ ते मां ज्ञानी निययुक्त एक भक्तिर्विशिष्य-
 ते॥ प्रियो हि ज्ञानिनोऽस्य र्धमहं स च मम प्रियः॥१७॥ उदाराः सर्व एवैते ज्ञा-
 नी तास्मै व मे मतं॥ आस्थितः सद्वियुक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिं॥१८॥
 बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते॥ वासुदेवः सर्वमिति समाहात्मा
 सुदुर्लभः॥१९॥ कामैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यंते न्य देवतामां तं तं नियममा-

स्थायप्रवृत्त्या नियताः स्वया॥२०॥ यो यो यां यां तनुं भक्तः प्रदयाद्विभुमि-
 द्धति॥ तस्य तस्य च लोभं हन्तामेव विदधाम्यहं॥२१॥ सततं प्रदयायुक्ता-
 स्तस्याराधनमीहते॥ लभते च ततः कामान्मयैव विहितान् हितान्॥२२॥
 अंतर्वतु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसो॥ देवान् देवयज्ञो यांति भद्रं कार्यं नृ-
 णामपि॥२३॥ अव्यक्तं व्यक्तं च न मन्यंते मामुबुद्धयः॥ परं भावमज्ञानं तो-
 ममाव्ययमनुत्तमं॥२४॥ नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमाया समावृतः॥ मूढो-
 यं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययं॥२५॥ वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि

३०

निचार्जुन॥ भविष्यो गीत भूतानि मां तु वेद न कश्चन॥ २४॥ इच्छा द्वेषः
 मुद्येन द्वंद्वमोहेन भारत॥ सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यांति परंतप॥ २५॥ येषां
 तं सर्गं तं पापं जनातां पुण्यकर्मणां॥ ते द्वंद्वमोहं निर्मुक्ता भजंते मां दृढव्रता॥
 २६॥ जरा मरण मोक्षाय मामाश्रित्य तं तिस्रो तैव ब्रह्म तद्विदुः ब्रह्म मध्या
 तं कर्म चारिबलं॥ २७॥ साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः॥ प्रयाण
 कालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः॥ २८॥ इति श्रीभगवद्गीतासु नवमोऽध्यायः
 ह्यविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्त

३०

जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मितपस्विषु॥ २९॥ बीजं मां सर्वभूतानां वि
 द्विपार्थसनातनं॥ बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मिते जसे जसिनामहं॥ ३०॥ बलं च
 लवतं चाहं कामरागविवर्जितं॥ धर्मा विरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्ष
 भ॥ ३१॥ ये चैव सात्विकाभावाराजसास्तामसाश्च ये॥ मत्तु एवेति तान् वि
 द्विनस्वहंतेषु ते मयि॥ ३२॥ त्रिभिर्गुणमयैर्भवैरेभिः सर्वमिदं जगत्॥
 मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययं॥ ३३॥ देवी ह्येषा गुणमयी
 मम माया दुरत्यया॥ मामेव प्रपद्यंते मायासेतांतरं तिते॥ ३४॥ न मां

भावस्य जयंते कलेवरं ॥ तंतमेवैति कौतेय सदा तद्भावभावितः ॥ ६ ॥ त
 स्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मरयुच्च ॥ मय्यर्पितमनो बुद्धिर्मा मेवैष्य
 स्य संशयः ॥ ७ ॥ अथ योगयुक्तेन चेतसानान्यगामिना ॥ परमुत्तुव
 दिव्यं याति पार्थानुचिंतयेत् ॥ ८ ॥ कविपुराणमनुशासितारमणारणीयो
 समनुस्मरेद्यः ॥ सर्वस्य धातारमर्च्यरूपमादित्यवर्गो तमसः परस्तात्
 ॥ ९ ॥ प्रयानकाले मनसा चलेन भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ॥ भ्रुवोर्म
 ध्ये प्राणमावेश्य सम्यक् सततं परं पुरुषमुपैति दिव्यं ॥ १० ॥ यदक्षरं वेदवि

दो वदंति विशंतियद्यतयो वीतरागाः ॥ यदि ह्यतो ब्रह्मचर्यं चरति तत्ते यद
 संग्रहेण वेप्रेक्षे ॥ ११ ॥ सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ॥ मूर्ध्नि ध्या
 यात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणं ॥ १२ ॥ ॐ ह्रीं क्लीं नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 मनुस्मरन् ॥ यः प्रयाति त्यजन् देहं स याति परमां गतिं ॥ १३ ॥ अमन्य चेताः
 सततं यो मां स्मरति क्षिप्रं ॥ तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥
 ॥ १४ ॥ मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमश्नोति ॥ नानुवर्तिमहात्मानः संसि
 द्वि परमां गतः ॥ १५ ॥ आब्रह्मभुवनालोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ॥ मामुपे

७२

स्यतु कौतये पुनर्जन्म न विद्यते ॥ १६ ॥ सहस्रं गुरोर्गुरुतमं हृदयं वि
 दुः ॥ रात्रियुगसहस्रांतांते दोरात्र विदो जनाः ॥ १७ ॥ अव्यक्ताद्यक्तयः सर्वाः प्र
 भवंत्यहरागमे ॥ रात्र्यागमे प्रलीयन्ते तत्रैवाव्यक्तं शिक्ते ॥ १८ ॥ भूतग्रामस्य
 रात्र्यागमे प्रलीयन्ते ॥ रात्र्यागमे वशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥ १९ ॥ प
 रस्तस्मात्तु भावो न्योव्यक्ते व्यक्तास्मात्तनः ॥ यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न वि
 नश्यति ॥ २० ॥ अव्यक्तो ह्यस्युक्तस्तमाहुः परमां गतिं ॥ येषां न निव
 र्त्तते तद्धाम परमं मम ॥ २१ ॥ पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ॥ यः

७२

मोध्यायः ॥ १ ॥ अर्जुन उवाच ॥ किं तद्ब्रु किं मध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्त
 मं ॥ अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥ १ ॥ अधियज्ञः कथं को जदे
 हेस्मिन्मधुसूदन ॥ प्रयागा काले च कथं ज्ञेयो सिनियतात्मभिः ॥ २ ॥ श्री
 भगवानुवाच ॥ अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावो ध्यातुमुच्यते ॥ भूतभावोद्भव
 को विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥ ३ ॥ अधिभूतं सरोभावः पुरुषश्चाधिदैवतं ॥
 अधियज्ञो ह्यमेवाजदे हे देहभृतांबर ॥ ४ ॥ अंतकाले च मामेव स्मरन्मुक्ता
 कलेवरं ॥ यः प्रयातिसमं प्राप्तिना स्य न संशयः ॥ ५ ॥ यं यं वापि स्मरन्

लभन्ते ॥ २१ ॥ अनन्याश्चित्तं ते मां ये जनाः पर्युपासते ॥ तेषां नित्याभियुक्ता
 ना योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ २२ ॥ येऽप्यन्यदेवताभक्त्युज्जिते श्रद्धयान्विताः ॥ ते
 विमोमेव कौंतेय यजन्त्या देवि पूर्वकाः ॥ २३ ॥ अहं हि सर्वयजानां भोक्ता च प्र
 भुरेव च ॥ न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेना तत्त्वं नित्यं ॥ २४ ॥ यांति देवव्रता दे
 वान् पितृन् यांति पितृव्रताः ॥ भूतानि यांति भूतेभ्यः यांति प्राद्याजिनोऽपि
 मां ॥ २५ ॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ॥ तदहं भक्त्युपहृतम
 श्नामि प्रियतामनः ॥ २६ ॥ यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ॥

यत्नपश्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्थमां ॥ २७ ॥ शुभाशुभफलैरेवं मोक्षसे क
 र्मबन्धनैः ॥ सन्यासयोगयुक्तास्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥ २८ ॥ समो ह्यसर्वभू
 तेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ॥ ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चास्मि ॥ २९ ॥ अ
 पि चेत्सुदुराचरो भजते मामनन्यभाक् ॥ साधुरेव समं तव्यः सम्यग्यवसि
 तो हि सः ॥ ३० ॥ क्षिप्रं भवति धर्मात्मा श्वच्छांतिं निगच्छति ॥ कौंतेय प्रतिजा
 न्ताहं न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ ३१ ॥ मां हि पार्थ व्यथयिष्येऽपि स्युः पापयोनयः
 ॥ स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यांति परां गतिं ॥ ३२ ॥ किंपुनर्ब्राह्मणाः पुराणा

२६

भक्ताराजर्षयस्तथा॥ अतिसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व मां॥ ३३॥ म
 ननाभवमद्रक्तो मघाजी मां नमस्कृत॥ मामेवैतसियुक्तैव मात्मानं मयरा
 यण॥ ३४॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्री
 कृष्णार्जुनसंवादे राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः॥ १॥ श्रीभ
 गवानुवच॥ भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः॥ यत्ते हं प्रियमाणा
 यवक्षामि हितकाम्यया॥ १॥ न मे विदुः सुरगणाः प्रभवन् महर्षयः॥ अ
 हमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः॥ २॥ यो मामजमनादिंच वेत्ति लोक

२६

२७

मंत्रो ह महमेवाज्यमहमग्निरहं हुतं॥ ३६॥ पिता ह मस्य जगतो माता धरा
 पितामहः॥ वेद्यं पवित्रमोकारं ऋक्सामयजुरेव च॥ ३७॥ गतिं भर्तृ प्रभुः स
 क्षीनिवासः शरणं सुहृत्॥ प्रभवः प्रलयस्थानं निधानं बीजमव्ययं॥ ३८॥ तथा
 म्यहमहं वर्धनि गृह्णाम्युत्सृजामि च॥ अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन॥ ३९॥
 त्रैविद्यामो सोमपाः पूतपायैश्चैरि स्वास्वर्गतिं प्रार्थयन्ते॥ ते पुण्यमासाद्य सुरे
 इत्येकममंति दिव्यान् दिवि देवयोगान्॥ ४०॥ तैस्तं दुष्कास्वलोकं विशालं क्षी
 रापुरेयमत्यलोकं विशन्ति॥ एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गता गतं कामकामा

२७

कथयन्तश्च मानि स्यंतुष्यन्ति चरन्ति च ॥१०॥ तेषां सततं युक्तानां भजतं
 प्रीतिपूर्वकं ॥ ददाति बुद्धि योगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥११॥ तेषां मेवानुक्
 पार्थ महमज्ञानजंतमः ॥ नाशायाम्यात्मभावस्यो ज्ञानदीपेन भासता ॥
 ॥११॥ अर्जुन उवाच ॥ परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ॥ पुरुषं शश्व
 तं दिव्यमादिदेवमजं विभुं ॥१२॥ आहुस्वामृषयः सर्वदेवर्षिर्नारदस्त
 था ॥ असितो देवलो व्यासः स्वयंचैव ब्रवीषि मे ॥१३॥ सर्वमेतदृतं म
 न्येयमां वदसि केशव ॥ न हिते भगवन् व्यक्तिं विदुर्देवान् दानवाः ॥१४॥

स्वयमेवात्मनात्मानं वेद्यत्वं पुरुषोत्तम ॥ भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्प
 ते ॥१५॥ वक्तुमर्हस्य शेषेण दिव्यात्मा विभूतयः ॥ यो मि विभूतिभिर्लो
 कानि मां स्मृतं व्याप्य तिष्ठसि ॥१६॥ कथं विद्यामहं योगिस्त्वं सदा परिचि
 तं यन् ॥ केषु केषु च भावेषु चिंत्योसि भगवन्मया ॥१७॥ विस्मरेण आत्मना यो
 गं विभूतिं च जनार्दन ॥ भूयः कथय तस्मिन् हि शृण्वतो नास्ति मे मृतं ॥१८॥ श्री
 भगवानुवाच ॥ हंत ते कथयिष्यामि दिव्यात्मा विभूतयः ॥ प्राधान्यतः
 कुरु श्रेष्ठ नास्यं तो वित्तरस्य मे ॥१९॥ अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूतेश

यस्थितः॥ अहमादिश्च मध्यं च भूतानां मत एव च॥ २०॥ आदित्यानां महं
 विभुर्ज्योतिषां रविं शुभान्॥ मरीचिर्मरुतां मस्मिन्सत्राणामहं राशी॥ २१॥
 वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानां मस्मिन्वासवः॥ इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानां
 मस्मिन्चेतनं॥ २२॥ रुद्राणां शंकरश्चास्मि वितेशो यक्षराक्षसां॥ वसूनां पाव
 कश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहं॥ २३॥ पुरोधसां च मुख्यं मां द्विद्विपार्यबृह
 स्यति॥ सेनानीनामहं स्कंदः सरसामस्मि सागरः॥ २४॥ महर्षिणां भृगुरहं गि
 रामस्म्येकमक्षरं॥ यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थवराणां हिमालयः॥ २५॥ अ

महेश्वरं॥ असंमूढः समर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ २॥ बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः
 समासस्यंदमः शमः॥ सुखं दुःखं भवो भावो भयं चाभयमेव च॥ ४॥ अहिंसा
 समता तुष्टिस्तपो दानं यशो यशः॥ भवन्ति भावा भूतानां मत एव एतन्निधा
 ॥ ५॥ महर्षयः सप्त पूर्वचत्वारो मनवस्तथा॥ मद्रावामानसा जाता एषां लो
 कइमाः प्रजाः॥ ६॥ एतां विभूतियोगं च मम ये वेदितस्ततः॥ सो विक्लं पेनयोगे
 न युज्यते नात्र संशयः॥ ७॥ अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते॥ इति मत्वा
 भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः॥ ८॥ मन्विता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परं॥

वामिष्यमियं देवमनंतं विन्यतो मुखं ॥ १९१ ॥ दिवि सूर्य सहस्रस्य भवेद्युग
पडुक्षित ॥ यदि भाः सहशीता स्याद्वा सस्तस्य महात्मनः ॥ १९२ ॥ तत्रैकस्थं
जगत्सु त्रविभक्तमनेकधा ॥ अपश्य देवदेवस्य शरीरि पांडवस्तदा ॥ १९३ ॥
ततः सविस्मया विष्टो हृष्टरो माधनं जयः ॥ परां मयि शिरसा देवं वृत्तां जलिर
भाषत ॥ १९४ ॥ अर्जुन उवाच ॥ पश्यामि देवांस्तव देवदेहे सर्वस्तथा भूतवि
शेषसंधान् ॥ ब्रह्माणामीशं कमलासनस्थं मूर्धंश्चि स कानुरागंश्च ॥ १९५ ॥
अनेकबाहूदरवक्त्रे त्रपश्यामि तां सर्वतो नंत रूपं ॥ नान्तं न मध्यं

न पुनस्तवादि पश्यामि विश्वेश्वरविश्वरूपं ॥ १९६ ॥ किरीटिनं गदिनं चक्रिणं
चेतजोराशिं सर्वतो दीप्तिमंतं ॥ पश्यामि तां दुर्निरीक्षं समता दीप्तिमंतं ॥ १९७ ॥
तिमप्रमेयं ॥ १९८ ॥ तमक्षरं परमं वेदितव्यं तमस्य विश्वस्य परं निधानं ॥ तम
व्ययः शाश्वतधर्मगोता सनातनस्वंपुरुषो मत्तमे ॥ १९९ ॥ अनादि मध्यं तम
नंतवीर्यं मनंतबाहुं शशिसूर्यनेत्रं ॥ पश्यामि तां दीप्तिमन्तं शवकं स्वतेज
सा विश्वमिदं तपंतं ॥ २०० ॥ द्वाबाधिव्यो रिदमंतरं हि व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च स
र्वं ॥ दृष्ट्वा द्रुतं रूपमुग्रं तं वेदं लोकत्रयं प्रव्याधितं महात्मनः ॥ २०१ ॥ असीहि

वांसुरसंधाविरांति केचिद्गीताः प्रांजलयोगरांतिः स्वस्ती युक्ता महर्षि
 सिद्धसंधाः स्तुवंति वांस्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥ २५ ॥ रुद्रादित्या वसवो ये च सा
 ध्या विभो धिनो मरुतः श्रोणपाश्चाः ॥ गंधर्वयक्षाः सुरसिद्धसंधा वीक्ष्यंते तेषां वि
 स्मिताश्चैव सर्वे ॥ २६ ॥ रूपं महते बहुवक्त्रं महोबाहो बहुबाहु रूपोद ॥
 बहुदरं बहुदंष्ट्रा करालं दृष्ट्वा लोकाः ॥ प्रव्यथितास्तथा ॥ २७ ॥ नभः सुररां दी
 प्तमनेकवर्गा व्यातानर्दीप्त विशालनेत्री ॥ दृष्ट्वा हि तं प्रव्यथिताः ॥ २८ ॥
 धृतिं न विदामि दामं च विस्मो ॥ २९ ॥ दंष्ट्रा कराला निचते सुरा निदह्यैव का

व्यानिनानावर्गास्तीति च ॥ ३० ॥ पश्यादित्या नक्षत्रा नक्षत्रा नक्षत्रा नक्षत्रा नक्षत्रा
 बहुन्यद्रुपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥ ३१ ॥ इहैकस्थं जगत्स्मृतं ॥ ३२ ॥
 सचराचरं ॥ मम देहगुडावेशय चान्यद्रुमि चरि ॥ ३३ ॥ न तु मां शक्यं मे द्र
 षुमनेनैव स्वचक्षुषा ॥ दिव्यं दृष्ट्वा मितेन क्षुः पश्य मे योगमैश्वरं ॥ ३४ ॥ स जय उ
 वाच ॥ एवमुक्त्वा ततो राज महायोगेश्वरो हरिः ॥ दर्शयामास पार्थाय परमं
 रूपमैश्वरं ॥ ३५ ॥ अनेकवक्त्रं नयनमनेकाद्रुतदर्शनं ॥ अनेकदिव्याभरणां
 दिव्यानेकोद्युतायुधं ॥ ३६ ॥ दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यगंधानुलेपनं ॥ स

शायविशंतिलोकास्तवापिक्काणिममृद्वेगाः॥२१॥लेलिह्येस्यसमानः
 समंतालोकांसमयाचक्षेनैर्ज्वलद्भिः॥तेजोभिरार्पुंजगत्समग्रंभासस्तवो
 ग्राःप्रतपंतिविलो॥२२॥आख्याहिमेकोभवानुय रूपोऽनमोस्तुतेदेववर
 प्रसीद॥विज्ञातुमिच्छामिभवंतमाद्यंनहिप्रजानमितवप्रवृत्तिं॥२३॥श्री
 भगवानुवाच॥कालोऽस्मिन्लोकस्यवृत्तस्त्वृद्धोकांसमाहर्तुमिहप्रवृत्तः॥
 सृतेपिहानभविष्यंतिसर्वेयवस्थिताःप्रत्यनीकेषुयोधाः॥२४॥तस्मात्तु
 मुनिष्यशोलभस्वजिह्वाशत्रून्भुंक्ष्वराज्यंसमृद्धं॥मयैवेतेनिहताःपू

र्वमेवनिमित्तमज्ञंभवसव्यसाचिन॥२५॥द्रोणांचभीष्मंचजयद्रथंचकर्ण
 तथान्यानपियोधवीरान्॥मयाहतास्त्वंजहिमाव्यथिष्ठा युध्वस्वजेतासिर
 शोसपत्नान्॥२६॥संजयउवाच॥एतद्युवाकचनंकेरावस्यकृतांजलिर्वे
 यमानःकिरीटी॥नमस्त्वामभ्यएवाह्वसंसगद्गदंभीतभीतिःप्रणम्य॥
 ॥२७॥अर्जुनउवाच॥स्थानेहृषीकेशतेवप्रकीर्त्याजगत्सहृष्यस्यनुरज्यते
 च॥सोऽसिभीतानिदिशोऽवतिसर्वेनमस्यंतित्वसिद्धसंधाः॥२८॥कस्मा
 द्भतेननमेरन्महात्मनगरीयसेब्रह्मणेय्यादिकर्त्री॥अनंतदेवेराजगन्नि

वासवमहारांसदसत्परं यत् ॥ ३९ ॥ त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणस्त्वम
 स्य विश्वस्य परं निधानं ॥ वेतासि वेद्यं च परं च धाम त्वया ततं विश्वमनंतं
 रूपं ॥ ४० ॥ वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशंकः प्रजापतिस्तं प्रपितामहम् ॥
 नमो नमस्ते तत्सहस्रं तत् पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥ ४१ ॥ नमः पु
 रस्तादथ पृथक् ते नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्वं ॥ अनंतवीर्यामितविक्र
 मस्तु सर्वं समाप्नोष्विततोऽसि सर्वं ॥ ४२ ॥ सर्वेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं हे
 लहेयादवहे सर्वेति ॥ अजानतामहिमानं तवेदं मया प्रमादात्प्राप्ये

लानलसन्निभानि ॥ दिशो न जाने नलभे च शर्म प्रसीद देवेश जगन्निवा
 स ॥ ४३ ॥ अमी चत्वारो धृतराष्ट्रस्य पुत्राः सर्वे सहैवावनिपालसंघैः ॥ मीमा
 द्रेणः सूनपुत्रस्तथा सौ सहास्रमदीयैरपियोधे मुखैः ॥ ४४ ॥ वक्राणिते सर
 माणा विशन्ति हंष्ट्राकरालानि भयानिकानि ॥ केचिद्विलग्ना दशानंतरेषु
 सदृश्यं ते च श्रितैस्तमोगैः ॥ ४५ ॥ यथानदीनां बहुवोबुवेगाः समुद्रमेवा
 भिमुखाद्वन्ति ॥ तथा तवामीनरलोकवीरा विशन्ति वक्राण्यभि विज्वलन्ति ॥
 ॥ ४६ ॥ यथा प्रदीपं ज्वलन् यतंगा विशन्ति नारायणसमूहवेगाः ॥ तथैव न

५९ तिभारत॥३४॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमंतरं ज्ञानचक्षुषा॥ भूतप्रवृत्तिमोक्ष
चयेविदुर्योतितेपरं॥३५॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादे क्षेत्रक्षेत्रज्ञनिर्देशयोगो नाम त्रयोदशो
ध्यायः॥१३॥ श्रीभगवानुवाच॥ परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्त
मं॥ यज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिं मितो गताः॥१॥ इदं ज्ञानमुपाश्रित्य म
म साधर्म्यमागताः॥ सर्गे पितो यजायंते प्रलये न व्यथंति च॥२॥ मम
योनिर्महद्ब्रह्मतस्मिन् गमं दधान्यहं॥ संभवः सर्वभूतानां ततो भवति

भारत॥३॥ सर्वयोनिषु कौंतेय मूर्तयः संभवन्ति याः॥ तासां ब्रह्म महद्यो
निरहं बीजप्रदः पित॥४॥ सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिः संभवाः॥ नि
बध्नन्ति महाबाहो देहे देहि नमव्ययं॥५॥ सत्त्वं सर्वं निर्मलं तत्प्रकाश
कमनामयं॥ सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ॥६॥ रजो रागात्म
कं विदितृष्णासंगं समुद्रवत्॥ तन्निबध्नाति कौंतेय कर्मसंगेन देहि न॥७॥
तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनां॥ प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्ना
ति भारत॥८॥ सत्त्वं सुखे सजयति रजः कर्मणि भारत॥ ज्ञानमावस्यतु तमः

५२

१६
१२

प्रमोदे संजय युत ॥ ८॥ रजस्तमश्चाभिभूयः सत्वं भवति भारत ॥ रजः सत्वं
 मध्येव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥ ९० ॥ सर्वदारेषु देहे स्मिन् प्रकाश उपायते ॥ ज्ञानं
 यदा तदा विद्या द्विवृद्धं सत्त्वं मित्युत ॥ ९१ ॥ लोभः प्रवृत्तिरारंभः कर्मणामशमः
 स्पृहा ॥ रजस्येता निजायंते विवृद्धे भरतर्षभ ॥ ९२ ॥ अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्र
 मोदो मोह एव च ॥ तमस्येता निजायंते विवृद्धे कुरुनंदन ॥ ९३ ॥ यदा सत्त्वं प्रवृद्धं तु
 प्रलयं याति देहभृत् ॥ तदा तमविदालोकानमलान् प्रतिपद्यते ॥ ९४ ॥ रजसि
 प्रलयं गत्वा कर्मसंगिषु जायते ॥ तथा प्रलीनस्तमसि मूढो निर्गुण जायते ॥ ९५ ॥

१६

१२

५२

५२

न हि सर्वत्र समवस्थित मीश्वरं ॥ न हि न स्यात्समात्मानं ततो याति परं
 गतिं ॥ ११ ॥ प्रब्रूयेव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ॥ यः पश्यति तथात्मा
 नमकर्तारं स पश्यति ॥ १२ ॥ यदा भूत एतच्छुभमेकस्य मनुष्यस्य ॥ तत ए
 व च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ १३ ॥ अनादि त्वानिर्गुणात्वात्परमात्माय
 मव्ययः ॥ शरीरस्थोऽपि कैतेय न करोति न लिप्यते ॥ १४ ॥ यथा सर्वगतं सौ
 क्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ॥ सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मानोपलिप्यते ॥ १५ ॥
 यथा प्रकाशाय एकः सूर्यो लोकां मिमंरविः ॥ क्षेत्रं क्षेत्री तथा ब्रह्म प्रकाशाय

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १ ॥
 श्रीकृष्णार्चनम् ॥ २ ॥
 श्रीगुरुभक्त्यारवन्द्यम् ॥ ३ ॥
 श्रीगुरुभक्त्यारवन्द्यम् ॥ ४ ॥
 श्रीगुरुभक्त्यारवन्द्यम् ॥ ५ ॥
 श्रीगुरुभक्त्यारवन्द्यम् ॥ ६ ॥
 श्रीगुरुभक्त्यारवन्द्यम् ॥ ७ ॥
 श्रीगुरुभक्त्यारवन्द्यम् ॥ ८ ॥
 श्रीगुरुभक्त्यारवन्द्यम् ॥ ९ ॥
 श्रीगुरुभक्त्यारवन्द्यम् ॥ १० ॥

[illegible]

五

26